

ภูมิปัญญาท้องถิ่น :
การเรียนรู้และการพัฒนาที่ยั่งยืน

ผศ.ดร.พิศมัย ผลพฤษไพโร

ภูมิปัญญาท้องถิ่น : การเรียนรู้และการพัฒนาที่ยั่งยืน

ผศ.ดร.พิศมัย ผลพฤษไพโร

บทนำ

ภูมิปัญญาไทยและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านกำลังได้รับความสนใจเพิ่มขึ้นทุกขณะ ทั้งนี้เป็นเนื่องมาจากผลของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในที่ผ่านมาทำให้ชาวชนบทต้องปรับตัวเข้าสู่เศรษฐกิจทุนนิยมเสรีอันมีกลไกซับซ้อนจากวิถีการผลิตเพื่อยังชีพ มาเป็นผลิตเพื่อขาย โดยที่อำนาจการต่อรองเป็นของผู้ซื้อและกลไกตลาดที่เกี่ยวข้องกับความต้องการผลผลิตในต่างประเทศทำให้ชาวบ้านตกอยู่ในภาวะมีหนี้สิน และประสบกับความทุกข์ยากในการดำเนินชีวิต

ดังนั้น จึงมีชาวบ้านส่วนหนึ่งย้อนกลับไปหาวิถีการดำรงชีวิตด้วยการพึ่งพาตนเอง พึ่งพากันเองในหมู่บ้านโดยอยู่อย่างประหยัดเรียบง่าย ไม่ซื้อหาถ้าไม่จำเป็น ปรากฏว่าสามารถแก้ไขปัญหาได้สำเร็จ เช่น ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม มหาอยู่ สุนทรชัย และชาวบ้านคีรีวง เป็นต้น ความสำเร็จปรากฏเป็นรูปธรรมในการปลดปล่อยหนี้สิน และมีกินมีใช้อย่างทั่วหน้า ทำให้เกิดกำลังใจและเกิดความมั่นใจในหมู่บ้านมากขึ้นว่า สามารถร่วมมือกัน

แก้ปัญหาด้วยสติปัญญาและความรอบรู้ที่สั่งสมในตัวพวกเขา ในบริบททางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของเขาเอง ความสำเร็จได้รับความสนใจจากชาวบ้านทุกภูมิภาค เขาได้ติดต่อสื่อสารไปมาหาสู่กันเองเรียนรู้จากกันและกัน และขยายผลต่อเนื่องอย่างไม่หยุดยั้ง ทำให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องภูมิปัญญาได้รับการยกระดับคุณค่าสูงขึ้นอย่างกว้างขวางและ รวดเร็ว ความหมายของคำว่า “ภูมิปัญญา” “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” และ “ภูมิปัญญาไทย”

ภูมิปัญญา ตรงกับคำศัพท์ WISDOM มีความหมายว่า (เอกวิทย์ 18. กลาง, 2544 : 42) “ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจน ที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมในการปรับตัวและดำรงชีพในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมที่ได้มีพัฒนาการสืบสานกันมา”

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Populas Wisdom) คือ (วิจิตร ศรีสุวิธานนท์, 2543 : 6-7) ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต คิดวิเคราะห์ จนเกิดปัญญา และตกผลึกเป็นองค์ความรู้ที่ประกอบขึ้นมาจากความรู้เฉพาะหลาย ๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เห็นเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหาคำสั่งและการจัดการและปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเรา

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคมชุมชนและในตัวผู้รู้เอง หากมีการสืบทอดค้นหาเพื่อศึกษาและนำมาใช้ ก็จะเป็นที่รู้จักกัน เกิดการยอมรับถ่ายทอดและพัฒนาจากคนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้

ส่วนภูมิปัญญาไทย (Thai Wisdom) เป็นผลงานของประสบการณ์สั่งสม ของคนที่เรียนรู้จากปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มชนเดียวกัน และระหว่างกลุ่มชุมชนหลาย ๆ ชาติพันธุ์ รวมไปถึงโลกทัศน์ที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ภูมิปัญญาเหล่านี้เคยเอื้ออำนวยให้คนไทยแก้ปัญหาได้ ดำรงอยู่ และสร้างสรรค์อารยธรรมของเราเองได้อย่างมีดุลยภาพกับสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะในระดับพื้นฐานหรือระดับชาวบ้าน ภูมิปัญญาไทยมิได้เกิดขึ้นเป็นเอกเทศแต่มีส่วนแลกเปลี่ยนเลือกเฟ้นและปรับใช้ภูมิปัญญาจากอารยธรรมจากชนชาติอื่นตลอดมา

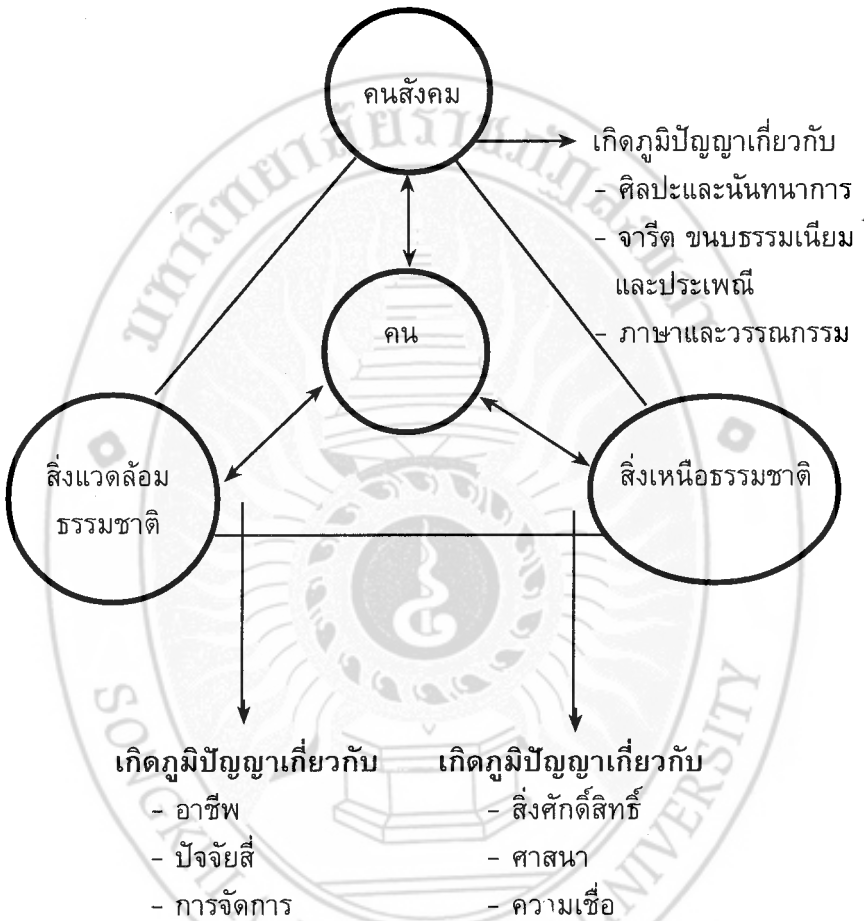
ดังนั้นทำให้มองเห็นว่า การเกิดของภูมิปัญญาเกิดโดยกระบวนการที่มีการสืบทอด ถ่ายทอดองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ มาพัฒนาเลือกสรรปรับปรุงองค์ความรู้เหล่านั้นจนเกิดทักษะและความชำนาญที่สามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตได้พอเหมาะกับยุคสมัย ทำให้เกิดภูมิปัญญา (องค์ความรู้ใหม่) ที่จะสืบทอดพัฒนาต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด

ลักษณะของภูมิปัญญาไทย

ภูมิปัญญาไทยมีลักษณะทั่วไปดังนี้ (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, 2540 : 3-4) 1.

1. ภูมิปัญญาไทยเป็นเรื่องของการใช้ความรู้ ทักษะ ความเชื่อ และพฤติกรรม
 2. ภูมิปัญญาไทยเป็นองค์รวมหรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิตของคน
 3. ภูมิปัญญาไทยเป็นเรื่องของการแก้ปัญหา การจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชนและสังคม
 4. ภูมิปัญญาไทยแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งที่อยู่รอบตัวคน 3 อย่าง ดังนี้
 - 4.1 ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ
 - 4.2 ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนอื่น ๆ ที่อยู่รวมกันในสังคมหรือในชุมชน
 - 4.3 ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติหรือสิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ด้วยกาย

แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งที่อยู่รอบตัวคน

จากแผนที่ภาพที่แสดง : จะเห็นได้ว่า

ภูมิปัญญา ที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม จะแสดงออกมาในลักษณะของภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตขั้นพื้นฐานด้านปัจจัยสี่ การบริหารจัดการ ทรัพยากร ตลอดจนการประกอบอาชีพที่อาศัยธรรมชาติ

ภูมิปัญญา ที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนอื่นในสังคมจะแสดงออกมาในลักษณะของจารีต ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปะและนันทนาการ ภาษาและวรรณกรรม ตลอดจนการสื่อสารต่าง ๆ เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องมือในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนอื่น ๆ

ภูมิปัญญา ที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ จะแสดงออกมาในลักษณะของความผูกพันกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ศาสนา และความเชื่อต่าง ๆ เป็นต้น

การที่จะศึกษาภูมิปัญญาในท้องถิ่นต่าง ๆ หรือภูมิปัญญาไทย ควรจะมีการวางกรอบขอบข่ายของเนื้อหาของภูมิปัญญาให้ชัดเจน แม้ว่าภูมิปัญญาจะเป็นองค์รวมของความรู้ที่แยกเป็นส่วน ๆ ได้ยาก แต่เพื่อความสะดวกในการศึกษาจึงต้องมีการแบ่งแยกสาขาของภูมิปัญญา ซึ่งวิธีแบ่งขึ้นอยู่กับวิธีคิดและวัตถุประสงค์ในการศึกษาในแต่ละครั้งไปซึ่งตำราต่าง ๆ และนักวิชาการจะแบ่งสาขาแตกต่างกันออกไป ในที่นี้จะแบ่งภูมิปัญญาไทยเป็น 10 สาขา ดังนี้

1. **สาขาเกษตรกรรม** หมายถึง ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะและเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนานบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ได้ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต (เช่น การแก้ไขโรคและแมลง) และการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

2. **สาขาอุตสาหกรรม** หัตถกรรมและเทคโนโลยีพื้นบ้าน (ด้านการผลิตและการบริโภค) หมายถึง การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิต เพื่อลดการนำเข้าตลาด เพื่อแก้ปัญหาด้านการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรมอันเป็นขบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มของกลุ่มโรงงานยางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม เป็นต้น

3. สาขาเศรษฐกิจชุมชน หมายถึง ความสามารถในการด้านบริหารจัดการ ด้านการสะสมและบริหารกองทุน และธุรกิจชุมชนทั้งที่เป็นเงินตรา และโภคทรัพย์เพื่อเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน

4. สาขาการบริหารจัดการ หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการดำเนินงานด้านต่าง ๆ ทั้งขององค์กรชุมชน องค์กรทางศาสนา องค์กรทางการศึกษา ตลอดจนองค์กรทางสังคมอื่น ๆ ในสังคมไทย เช่น การจัดการองค์กรของกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มประมงพื้นบ้าน การจัดการศึกษา ตลอดจนทั้งการจัดการเรียนการสอน เป็นต้น กรณีของการจัดการศึกษาเรียนรู้เป็นภูมิปัญญาสาขาการจัดการที่มีความสำคัญ เพราะการจัดการศึกษาเรียนรู้ที่ดี หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ พัฒนา และถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาไทยที่มีประสิทธิผล

5. สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ พัฒนาและใช้ประโยชน์เพื่อเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน

6. สาขาการดูแลสุขภาพสุขภาพ หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้ เช่น การวางแผนโบราณ การดูแลและรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน และการดูแลสุขภาพสุขภาพแผนโบราณไทย เป็นต้น

7. สาขาการเมือง การปกครอง และสวัสดิการ หมายถึง ความสามารถในการอยู่ร่วมกัน การรวมกลุ่ม การแก้ไขปัญหาสังคม การสงเคราะห์ ให้อาหาร การจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงในชีวิตและทรัพย์สิน และเกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

8. สาขาศิลปกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม นาฏกรรม ทศนศิลป์ ดิจิทัลศิลป์ ศิลปะมวยไทย เป็นต้น

9. สาขาภาษาและวรรณกรรม หมายถึง ความสามารถผลิตผลงานเกี่ยวกับด้านภาษา ทั้งภาษาถิ่น ภาษาไทย ภาษาโบราณและการใช้ภาษาไทย ตลอดทั้งด้านวรรณกรรมทุกประเภท

10. **สาขาศาสนาและประเพณี** หมายถึง ความสามารถประยุกต์ และปรับใช้หลักธรรม คำสอนทางศาสนา ความเชื่อ และประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติให้บังเกิดผลดีต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม เช่น การถ่ายทอดหลักธรรมทางศาสนา การบวชป่า เป็นต้น

จากการที่ได้มีการตื่นตัวศึกษาภูมิปัญญาไทยอย่างกว้างขวาง ประกอบกับความล้มเหลวในการพัฒนาเศรษฐกิจที่มุ่งวัดความสำเร็จด้วยวัตถุ จำนวนเงินและจำนวนสาธารณูปโภค ทำให้ความรู้เดิมอันเป็นรากเหง้าของ สังคมไทยถูกมองข้ามและถูกทำลายไปโดยปริยาย ทำให้ปัจจุบันมีการศึกษา เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย ซึ่งเป็นการสะสมความรู้ของคนไทย ที่ช่วยให้เกิดการพัฒนายังยืนบนพื้นฐานของเศรษฐกิจพอเพียงตามแนว พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ดังเรื่องราวของการร่วมมือใน การแก้ไขปัญหามาจากภูมิปัญญาของชาวบ้านชุมชน “คีรีวง” และ “ไม้เรียง” ที่มีต่อชุมชน “ปากพ่อง” จังหวัดนครศรีธรรมราช ดังนี้ (เก็บความจาก อัมพร วิรุจติกร, 2544 : 105 - 112)

“คีรีวง” เป็นหมู่บ้านเล็กๆ ในหุบเขาของเทือกเขาหลวง อ.ลานสกา จ.นครศรีธรรมราช ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพเป็นชาวสวน แต่สวนของพวกเขาอยู่บนภูเขา เมื่อร้อยหรือสองร้อยปีก่อน บรรพบุรุษของคนรุ่นปัจจุบันได้ ปลูกหมาก พลู ทุเรียน สะตอ และมังคุด ซึ่งเป็นไม้ใหญ่พันธุ์พื้นเมืองแทรก แซมลงในพื้นที่ป่าบนภูเขาที่ล้อมรอบหมู่บ้าน

การปลูกแบบ “สมรม” หมายถึง ผสมผสานหลาย ๆ อย่างเข้าด้วยกันเช่นนี้ ทำให้ผลผลิตผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันออกมาให้พวกเขาได้เก็บกิน และขายได้ตลอดทั้งปี แต่มยังเป็นการรักษาระบบนิเวศน์ของธรรมชาติไว้ได้อีกด้วย

นอกจากจะดำรงชีพอยู่ได้จากการเป็นชาวสวนแล้วชาวคีรีวงยังปลูก ต้นมันปู ลูกเนียง มะพร้าวและผักสวนครัวอีกมากมายลงในสวนหลังบ้านทำให้ ชีวิตดำเนินไปได้โดยแทบจะไม่ต้องซื้อหาสิ่งใด จะมีเพียงอย่างเดียวเท่านั้นที่ พวกเขาทำไม่ได้นั่นก็คือ การปลูกข้าว เพราะคราใดที่ข้าวถูกหว่านลงในนา นกที่มีอยู่มากมายในป่าเขาหลวงแห่งนี้ ก็จะพากันมาจิกกินเมล็ดข้าวจนหมดสิ้น

มิใช่เพียงชาวคีรีวง ในอำเภอลานสกาเท่านั้น ที่ธรรมชาติเป็นเงื่อนไข ในการกำหนดวิถีอาชีพของพวกเขา ชาวบ้านชุมชนไม้เรียง อำเภอฉวาง ก็

รับรู้เช่นเดียวกันว่า อาชีพทำสวนยาง เป็นสิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้นสรรคมาให้พวกเขา ดังเช่นชาวบ้านในเขตอำเภอพิปูนและนาบอนที่อยู่ทางด้านตะวันตกของเทือกเขาหลวง นั้นเป็นเพราะสภาพพื้นที่ที่สูง ๆ ต่ำ ๆ ไม่ราบเรียบเสมอกัน ทั้งดินก็เป็นดินลูกรังที่เก็บน้ำไม่อยู่ ทำให้พวกเขาไม่สามารถทำนาได้เหมือนพวกแถบล่างคือแถบอำเภอเชียรใหญ่ หัวไทร และปากพนัง

ทั้งนี้เป็นเพราะ “เทือกเขาหลวง” นั้นเอง ซึ่งเป็นตัวแบ่งเขตการประกอบอาชีพของคนจังหวัดนครศรีธรรมราชมาโดยตลอด กล่าวได้ว่าไม่มีใครในจังหวัดนี้จะพึ่งพาตัวเองได้อย่างสมบูรณ์เลย ธรรมชาติเป็นตัวกำหนดให้คนที่นี่มีกลุ่มฐานอาชีพที่แตกต่างกัน 3 กลุ่ม คือ ชาวนา ชาวสวนผลไม้และชาวสวนยาง

ข้อจำกัดเช่นนี้ในอดีตมิใช่เรื่องใหญ่... เพราะชาวคิรีวง ที่เรียกกันว่า “พวกเหนือ” อันหมายถึงคนที่อยู่เหนือน้ำ จะถ่อเรือที่พวกเขาขุดขึ้นมาเอง ล่องไปตามคลอง ขนทุเรียน เปลือกไม้ สมุนไพร และของป่าไปแลกข้าวกับ “พวกนอก” อันหมายถึงพวกนอกเมืองนครที่ประกอบอาชีพทำนาและทำการประมงอยู่ตามแถบลุ่มน้ำปากพนัง

วิถีการแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่มคนต่างอาชีพเช่นนี้ชาวบ้านแถบอำเภอฉวางที่เรียกกันว่า “พวกนอกเขา” บางคนก็ยังจำได้ดีถึงคืนวันที่พวกเขาขึ้นช้างตัดข้ามเขาหลวง เพื่อนำยางไม้ เครื่องเทศ และไม้ผลเท่าที่พอจะหาได้ในถิ่นของตนไปแลกผลผลิตคือ “ข้าว” จากชาวากลุ่มน้ำปากพนัง

นับตั้งแต่ถนนเข้ามาถึงหมู่บ้าน และเศรษฐกิจแบบเงินตราก้าวเข้ามาทดแทนระบบแลกเปลี่ยน รูปแบบการแลกเปลี่ยนกันฉันมิตรระหว่างชุมชนเช่นนี้ก็หยุดลงและวันหนึ่งชาวสวนยางและสวนไม้ผลได้รับรู้ว่า ชาวากลุ่มน้ำปากพนังที่ครั้งหนึ่งเคยได้ชื่อว่าเป็นพวกที่ร่ำรวยที่สุดในบรรดากลุ่มฐานอาชีพทั้งสามของจังหวัดนครศรีธรรมราชบัดนี้กลับกลายเป็นกลุ่มคนที่ยากจนอย่างแสนสาหัสยากจนถึงขั้นที่ “ในหลวง” มีกระแสพระราชดำรัสไว้ครั้งหนึ่งว่า คนที่ยากจนที่สุดในประเทศอยู่ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช คือชาวากลุ่มน้ำปากพนัง

พ.ศ. 2538 ในการประชุมกลุ่มเกษตรกรชาวสวนไม้ยางและไม้ผลที่เกิดขึ้นเป็นประจำแทบทุกเดือน มีคนหยิบยกเรื่องของ “โครงการพัฒนากลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ” ขึ้นมาพูดถึง รวมถึงกระแสพระราชดำรัส

เมื่อ วันทึ่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2537 ทึ่ว่าคนยากจนทึ่สุดในประเทศนั้ได้อยู่ที่ลุ่มน้ำปากพนัง ทำให้บรรดาผู้เข้าร่วมประชุมซึ่เป็นตัวแทนของคนทำสวนยางและสวนไม้ผลเกิดความสะเทือนใจในข้อเท็จจริงทึ่ว่า แม้แต่ “พ่อหลวง” ของพวกเขา ทึ่ทรงมีพระราชกรรณิการิกจมากมาย ก็ย้งทรงสละเวลามารับรู้ถึงปัญหาดังกล่าว และมีพระราชดำริทึ่จะทรงช่วยแก้ไข แต่พวกเขาเน้สิ อยุ่ใกล้กันแต่ภูเขาลูกเดียวกันขวางกลับไม่เคยรู้เรื่องราวหรือสนใจทึ่จะรับรู้ในความเป็นอยุ่ของ “เกลอเก่า” ของพวกเขาเลย

แต่นับจากวันนั้ ความพยายามของคนอีก 2 กลุ่มอาชีพทึ่จะมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของชาวนาลุ่มน้ำปากพนังก็ได้เกิดขึ้น แต่ ณ จุดเริ่มต้นเวลานั้เน้ยงไม่มีใครล่วงรู้อย่างต้องแท้ว่า ปัญหาของลุ่มน้ำปากพนังนั้เกิดจากอะไร ในวันทึ่พวกเขาท้ง 3 กลุ่มพบกัน ตัวแทนของชาวนาลุ่มน้ำปากพนังเกิดความสิ้นหวังจนถึงขนาดว่าพวกเขาไม่ยอกเป็นชาวนาอีกต่อไปแล้ว ซึ่งแท้จริงแล้วชาวสวนยางไม้เรียง อำเภอดวางก็เคยคิดอยากเปลี่ยนอาชีพเพราะอาชีพทำสวนยางทึ่ธรรมชาติกำหนดมาให้เน้ ท้ายที่สุดมันคือการทึ่ต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอกทุกอย่าง ผลผลิตทึ่ขึ้นอยุ่กับดินฟ้าอากาศ ตลาดก็อยุ่ในมือพ่อค้าเป็นคนกำหนด ราคาทึ่ขึ้นกับตลาดโลก และทุกวันนี้เมื่อกริดยางขายได้ 1 อย่างต้องไปซื้อเขากิน อีก 10 อย่างและชาวสวนยางไม้เรียงย้งสิ้นหวังในอาชีพของตนมากเท่าไร พวกเขาท้งย้งมีความพยายามทึ่จะพึ่งตนเองให้ไ้ดีมากซึ่นเท่าเน้ัน ทุกวันนี้ชาวสวนยางจำนวนมากพากันล้มต้นยางบางส่วนลงหันไปปลูกไม้ผลเพื่อลดความเสี่ยงของตลาดยางนอกจากนั้ก็ย้งพยายามทึ่จะปลูกพืชผักไว้กินในครัวเรือนของตน เพื่อลดค่าใช้จ่ายให้มากที่สุด

กรณีเดียวกันคนทำสวนผลไม้อย่างคิรีวง ก็ต้องต่อสู้กับภัยธรรมชาติอย่างแสนสาหัส ต่อสู้กับกลไกราคาตลาดทึ่ไม่แน่นอน แต่ทึ่ไม่มีใครคิดทึ่จะเปลี่ยนอาชีพ พวกเขาจัดตั้งกลุ่มแปรรูปผลผลิต ริเริ่มโครงการห้องเย็น จัดตั้งกองทุนอนุรักษ์เขาหลวงเพื่อฟื้นฟูธรรมชาติทึ่ให้ชีวิตกับพวกเขา

แต่ย้งชาวสวนยาง และชาวสวนไม้ผลเข้มแข็งมากซึ่นมากเท่าไร กลุ่มชาวนาทึ่พวกเขาต้องซื้อข้าวกินอยุ่ทุกวันนี้ก็กลับกลายเป็นกลุ่มคนทึ่อ่อนแอกลายเป็นคนจนทึ่สุดในประเทศไทย เรื่องราวเหล่านั้พัฒนาามาได้อย่างไรในทึ่สุดประยงค์ รัตนรงค์ ผู้นำเกษตรกรชาวสวนยางไม้เรียง และตรีวิฑู พาระพัฒน์

ผู้นำกลุ่มชาวบ้านคีรีวง จึงตัดสินใจลงไปเยี่ยมชาวปากพ่อง ถึงที่และนั่นทำให้พวกเขาได้รับรู้ว่าปัญหาของชาวลุ่มน้ำปากพ่องนั้นซับซ้อนและสั่งสมมานานจากระบบชลประทานที่ไม่ดี ที่ดินที่ถูกใช้มาตลอด แต่ไม่มีการดูแลรักษา มีปัญหาทั้งดินเปรี้ยว ดินเค็ม ดินกรวดและยังมีน้ำท่วมขังในฤดูฝนและขาดแคลนแหล่งขุดในฤดูแล้ง เป็นอย่างนี้ทุกปี ชาวลุ่มน้ำปากพ่องก็เริ่มคิดว่าอาชีพชาวนาขั้นไม่มือนาคอีกต่อไปแล้ว พวกเขาคิดแต่เพียงว่าอย่าให้ลูกหลานต้องมาเป็นชาวนาอีกต่อไปเลย จึงผลักดันให้ออกไปเรียนหนังสือ หรือไม่ก็ให้หันไปประกอบอาชีพอย่างอื่น ทั้งหมู่บ้านจึงมีแต่เด็ก

เมื่อขาดแคลนแรงงาน คนที่เหลืออยู่ที่ใช้ชีวิตจำ จำเก็บเกี่ยว จำรถมาจอด นวดเสร็จแล้วก็นำข้าวใส่กระสอบทันที ขายให้กับโรงสีไปเลยเดี๋ยวนั้น ทำให้ได้ข้าวที่มีความชื้นสูง นั้นหมายถึงถูกหักราคาลงไปอย่างมากถึงเกือบจะ 1,300 บาท ทั้งประยงค์และตรีวัช ได้เห็นนางข้าวที่ทางการได้เข้ามาช่วยเหลือสร้างให้เพื่อใช้เป็นที่เก็บข้าวเปลือก แต่นางข้าวกลับเต็มไปด้วยขี้วัว เพราะชาวบ้านไม่มีใครนำข้าวมาเก็บ มาทำให้พวกเขาตระหนักถึงการแก้ปัญหาที่ไม่ถูกทิศถูกทาง

เมื่อมองเห็นปัญหาของชาวลุ่มน้ำปากพ่องแล้ว คนทั้งสามกลุ่มก็ได้เข้าร่วมประชุมพูดคุยกันอีกหลายครั้ง ในที่สุดทุกคนก็ได้ตระหนักถึงความจริง 2 ประการ คือ คนที่อยู่จังหวัดนครศรีธรรมราช ต้องไปซื้อข้าวจากคนภาคกลางหรือภาคอีสานมาบริโภค ในขณะที่คนทำนาอยู่ลุ่มน้ำปากพ่องจังหวัดเดียวกันแท้ ๆ กลับไม่มีปัญญาขายข้าวสาร ต้องขายข้าวเปลือกให้กับพ่อค้าภาคกลาง จึงทำไม่คนที่อยู่จังหวัดเดียวกันจึงไม่ซื้อข้าวที่คนจังหวัดเดียวกันปลูกมาบริโภค และคนนครศรีธรรมราชนั้นเหมือนกับคนภาคใต้ทั่ว ๆ ไป คือชอบกินขนมจีนและข้าวที่ชาวปากพ่องปลูกได้ ซึ่งเป็นข้าวแข็ง ข้าวหัก ทำให้ถูกตราราคาจากพ่อค้ามาโดยตลอดนั้น แท้จริงแล้วเป็นข้าวที่มีคุณสมบัติเหมาะที่จะทำเส้นขนมจีนมาก

เมื่อประจักษ์ความจริง 2 ข้อนี้แล้ว หนทางแก้ไขจึงออกมาเป็นการร่วมแรงร่วมใจของคนทั้ง 3 กลุ่ม ก่อตั้งโครงการยมนาขั้น ชื่อนี้มีที่มาจากคน 3 ฐานะอาชีพที่เข้ามาช่วยกันเป็นเครือข่าย “ย” นั้นมาจาก กลุ่มทำสวนยาง จังหวัดนครศรีธรรมราชที่มีประยงค์ รณรงค์ เป็นประธานกลุ่ม และ “ม”

มาจากกลุ่มอาชีพทำสวนไม้ผล มีตรีวูช พาระพัฒน์เป็นผู้นำ “นา” ก็คือกลุ่มชาวนาลุ่มน้ำปากพนัง

ในฐานะที่กลุ่มไม้ผลและกลุ่มชาวสวนยาง มีประสบการณ์ในด้านการตลาดและการจัดการมานานนับกว่าสิบปี ประยงค์ รณรงค์นั้นเคยตั้งโรงงานแปรรูปยางพาราจนสำเร็จมาแล้ว ตรีวูชเองก็จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแปรรูปสหกรณ์ให้คนตรีวูชประสบความสำเร็จมาแล้วหลายโครงการ ทั้งสองกลุ่มจึงรับปากที่จะดูแลด้านการตลาดให้ โดยมีกลุ่มชาวนาเป็นผู้ผลิตการแก้ไขปัญหาคจุดแรกคือการระดมทุนตั้งโรงงานผลิตแป้งขนมจีน เพื่อแปรรูปข้าวหักข้าวแข็งที่ชาวนาลุ่มน้ำปากพนังผลิตได้ให้กลายมาเป็นแป้งขนมจีน พวกเขาศึกษาความต้องการของตลาด ออกแบบโรงงานให้มีระบบการบำบัดน้ำเสียที่ทันสมัย เมื่อผลิตแป้งขนมจีนได้ก็จะขายให้กับชาวบ้านทั่วทั้งจังหวัดนครศรีธรรมราชเพื่อมิให้ชาวบ้านต้องทำน้ำเสียกระจายกันทั่วจังหวัดอีกต่อไป

ปัญหาต่อไปคือ การที่ชาวนาลุ่มน้ำปากพนังไม่สามารถขายข้าวสารได้เพราะเป็นข้าวความชื้นสูง ทำให้ถูกกดราคามาโดยตลอด พวกเขาก็ได้ช่วยกันเขียนโครงการขอทุนสนับสนุนจากรัฐเพื่อตั้งโรงสีชุมชนขึ้น 4 โรง กระจายตามพื้นที่ต่าง ๆ ของลุ่มน้ำปากพนัง เพื่อให้ชาวบ้านนำข้าวมาอบ และสีในโรงสีของชุมชนข้าวทั้งหมดที่ผลิตได้ ในส่วนข้าวคุณภาพดี กลุ่มเครือข่ายจะรับซื้อเพื่อนำไปขายให้สมาชิกกลุ่มไม้ผล และชาวสวนยางที่ยังต้องซื้อข้าวกินอยู่ทุกวัน ส่วนข้าวที่หักและคุณภาพไม่ดีก็ให้นำไปผลิตเป็นแป้งขนมจีน

โครงการนี้เริ่มต้นมาในปี พ.ศ. 2538 นับจากวันที่พวกเขาได้ยื่นถึงกระแสรบราชดำรัสที่ว่า ชาวนาที่จนที่สุดในประเทศนั้นอยู่ที่จังหวัดนครศรีธรรมราชเริ่มต้นพร้อม ๆ กันไปกับโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ที่ได้เข้ามาช่วยแก้ไขปัญหารบบชลประทาน และการahunตัวเข้ามาของน้ำทะเล ที่ทำให้การปลูกข้าวของชาวนาลุ่มน้ำปากพนังได้ผลผลิตไม่เต็มที่

วันนี้ชาวนาลุ่มน้ำปากพนังกำลังได้รับความช่วยเหลือในทุก ๆ ด้าน ทั้งการชลประทานและการตลาด เพื่อให้พวกเขาพึ่งตนเองได้ในอนาคต ขณะนี้โรงงานผลิตแป้งขนมจีนได้เปิดดำเนินการแล้ว กำไรจากการแปรรูปที่เพิ่มขึ้นเป็นมูลค่าหลายเท่าตัว จากข้าวเกี่ยวละ 3,000 - 4,000 บาท มาเป็นแป้งขนมจีนที่ราคาสูงถึง 17,000 บาท ทำให้พวกเขาได้เรียนรู้ไปอีกขั้นหนึ่งว่าถึงเวลา

แล้วที่ชาวบ้านจะต้องสร้างอุตสาหกรรมชุมชนขึ้นเป็นของตัวเอง เพราะนอกเหนือจากทำไร่แล้ว ค่าจ้างแรงงาน และต้นทุนความรู้ก็จะตกอยู่กับชุมชน และในอนาคตอีกไม่นาน โรงสีของชุมชนทั้ง 4 แห่งก็คงได้เปิดดำเนินการผลิต ได้สีข้าวที่ปลูกจากมือของคนกลุ่มน้ำปากพ่องเพื่อขายให้กับคนอื่นอีกสองฐานอาชีพ นี่คือการเริ่มต้นเพื่อก้าวเดินไปสู่หนทางของการพึ่งตนเอง บนพื้นฐานของความเอื้ออาทร ของความสัมพันธ์ดั้งเดิมที่บรรพบุรุษของพวกเขาได้เคยถักทอเอาไว้ก่อนแล้ว

ปัญหาและความสำเร็จของขบวนการกลุ่มน้ำปากพ่อง การเริ่มต้นของกลุ่มเครือข่ายยมนา คือตัวอย่างที่น่าจับตามอง เพื่อพิสูจน์ถึงแนวคิดที่ว่า แม้จะพึ่งพาตัวเองไม่ได้ร้อยเปอร์เซ็นต์ แต่ก็สามารถทำให้ชีวิตพอเพียงได้ด้วยการพึ่งพากัน

บทสรุป

สังคมไทยโดยพื้นฐานเป็นสังคมเกษตรและชุมชนชนบทเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ ในอดีตที่ผ่านมาเกษตรกรในชนบทเป็นผู้สร้างผลผลิตและอาหารเลี้ยงประเทศชาติมาตลอด

นับแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ประเทศไทยถูกวัดด้วยมาตรฐานของตะวันตกให้กลายเป็นประเทศ “ด้อยพัฒนา” และ “กำลังพัฒนา” ด้วยการที่ตะวันตกให้ความสำคัญกับผลิตภัณฑ์มวลรวมรายได้ประชาชาติและการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ทำให้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 1 เป็นต้นมากำหนดให้เราเน้นการพัฒนาสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมพร้อม ๆ กับบทบาทขององค์กรระหว่างประเทศที่มีต่อสังคมไทยเพิ่มมากขึ้น เช่น ธนาคารโลก IMF หรือ องค์กรอาหารและการเกษตร FAO ได้นำแนวคิดที่ว่าประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายควรเพิ่มผลผลิตในภาคเกษตรเพื่อสร้างอาหารและรายได้ให้เพียงพอกับความต้องการภายในประเทศและเพื่อการส่งออก โดยการนำเมล็ดพันธุ์ซึ่งได้จากการค้นคว้าของชาวตะวันตกเข้ามาใช้แทนสายพันธุ์พื้นเมืองที่ให้ผลผลิตต่ำกว่า

ประเทศไทยเราเดินตามแนวทางการพัฒนานี้มาตลอดทำให้เกษตรกรตกอยู่ในภาวะแบกหนี้สินอันเกิดจากระบบการผลิตและราคาผลผลิตที่ตกต่ำอย่าง

ต่อเนื่อง ตลอดระยะเวลา 40 ปี ที่ผ่านมา สังคมชนบทถูกกำหนดให้อ่อนแอ และยากจนลง ภาคเกษตรถูกมองว่าล้าหลังและเป็นภาระของการพัฒนาคนหนุ่มสาวย้ายถิ่นไปหางานทำในเมือง เกษตรกรต้องจำนำ จำนองผลผลิต สูญเสียที่ดินทำกิน ที่ดินถูกเปลี่ยนมือมาเป็นของชาวเมืองซึ่งถูกปล่อยทิ้งให้รกร้างไม่ได้ทำประโยชน์ใด ๆ

ปัญหาในปัจจุบันคือราคาเกษตรไม่สามารถพึ่งตนเองได้อีกต่อไปแต่ต้องพึ่งรายได้จากการรับจ้างเข้ามาเสริมรายได้จากการผลิตในภาคเกษตร ที่เป็นเช่นนี้เพราะเกิดจากการล้มละลายของระบบการผลิตในภาคเกษตร ชุมชนชนบทของไทยในปัจจุบันมีปัญหามากมายและซับซ้อน หลังจากเศรษฐกิจแบบฟองสบู่แตก ชุมชนชนบทกลับถูกคาดหวังให้เป็นที่พักของประเทศชาติอีกครั้งหนึ่งแต่ระบบเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานของการผลิตเชิงเดี่ยวยับเป็นความอ่อนแอเป็นอย่างยิ่งในแง่ของเศรษฐกิจ

ในขณะนี้สังคมไทยได้พยายามตอบคำถามที่ว่า ทำอย่างไรเราจึงจะสร้างระบบเศรษฐกิจและรายการผลิตตั้งแต่ระดับชุมชนขนาดเล็กหรือชุมชนหมู่บ้านไปจนถึงชุมชนขนาดใหญ่ในระดับชาติให้เป็นระบบเศรษฐกิจที่วางอยู่บนรากฐานการผลิตที่หลากหลายและยั่งยืน ขณะเดียวกันเราก็ยังคงจะต้องพัฒนาระบบอุตสาหกรรมต่อไปอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งพัฒนารูปแบบของการท่องเที่ยวให้หลากหลายมากยิ่งขึ้น เราจำเป็นต้องเปิดโอกาสให้ชุมชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเหล่านี้ให้เกิดประโยชน์ร่วมกัน และที่สำคัญที่สุดเราจำเป็นต้องหันกลับมาพิจารณาถึงฐานทรัพยากรและองค์ความรู้ของสังคมไทยซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นว่าจุดแข็งของเราอยู่ตรงไหน และเลือกนำมาเป็นประโยชน์ให้มากที่สุด

สังคมไทยเป็นสังคมที่พัฒนามาจากภูมิปัญญาบนพื้นฐานการผลิตในลักษณะที่หลากหลายออกไปตามกลุ่มชาติพันธุ์และภูมิภาคเราอดทิ้งภูมิปัญญาท้องถิ่นของเรานานแสนนาน เรามีพันธุ์ข้าวหอมมะลิที่หอมและอร่อยที่สุดในโลก แต่ขณะนี้เราถูกขโมยความรู้และภูมิปัญญาไป ประเทศไทยมีศักยภาพในการพัฒนาเป็นคลังความรู้และเป็นแหล่งพันธุกรรมของพืชอาหารที่สำคัญที่สุดของโลก แต่เรากำลังทอดทิ้งโอกาสนี้ไปอย่างน่าเสียดาย

หนังสืออ้างอิง

ยศ สันตสมบัฒ. ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนายั่งยืน. เชียงใหม่ : นพบุรีการพิมพ์, 2542.

วิจิตร ศรีสุวิธานนท์. ภูมิปัญญาท้องถิ่น. ยะลา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏยะลา : มีนาคม 2543.

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, เล่มที่ 2,3. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นดิงแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2544.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. ภาพรวมภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพฯ :อมรินทร์พริ้นดิงแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2544.

อัมพร จิรัฐติกร. “ปัญหาและความสำเร็จที่ลุ่มน้ำปากพิน” ในทฤษฎีใหม่ในหลวง : ชีวิตที่พอเพียง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ร่วมด้วยช่วยกัน , 2544.